

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT
DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

GLOBAL TA'LIM **VA MILLIY METODIKA** **TARAQQIYOTI**

mavzusidagi an'anaviy VII respublika
ilmiy-amaliy anjuman materiallari

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI**

GLOBAL TA’LIM VA MILLIY METODIKA TARAQQIYOTI

*mavzusidagi an’anaviy VII respublika ilmiy-amaliy anjuman
materiallari*

Toshkent – 2023

Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, 2023. –500 b.

Ushbu to'plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini tomonidan tayyorlangan.

Mas'ul muharrir:

G. Jo'rayeva – filologiya fanlari doktori, professor v.b.

Taqrizchilar:

R. Niyozmetova – Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini professori, pedagogika fanlari doktori.

A. Sobirov – Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini professori, filologiya fanlari doktori.

To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

K. Mavlonova	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.
M. Tuychiyeva	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini dotsent v.b., pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.
D. To'xliyeva	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.
S. Kuldashева	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini o'qituvchisi
H. Maqsudov	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini o'qituvchisi.
J. Nurmuhammadov	Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi kafedrasini o'qituvchisi.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili va adabiyot ta'limi fakulteti Kengashining 2023-yil 8-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etildi.

To'plamdan o'rin olgan maqolalarning ilmiy va uslubiy jihatlariga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

MATN TUZISHNI O'RGATISHDA DARSLIKlardagi O'QUV MATERIALLARIDAN FOYDALANISH MAZMUNI

Klaraxon Mavlonova

*Alisher Navoiy nomidagi
ToshDO'TAU dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6–7-sinf “Ona tili” darsliklarida berilgan matn tuzilishini o'rgatishga oid nazariy ma'lumotlar, berilgan mavzuda matn tuzishga doir matn tuzilishi bilan bog'liq maxsus mashq va topshiriqlar; sinfda og'zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari, olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo'ljallangan savol hamda topshiriqlar mazmuni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *matn, matn qismlari, darslik, nazariy ma'lumot, mashq, savol va topshiriqlar.*

5–9-sinf “Ona tili” darsliklari asosida ish olib borish jarayonida matn tuzilishini o'rgatish borasida shu darsliklar beradigan imkoniyatlarni quyidagi guruhlariga ajratib, o'rni bilan ulardan maqsad sari yo'naltirgan holda unumli foydalanish mumkin:

- 1) nazariy ma'lumotlar;
- 2) berilgan mavzuda matn tuzishga doir matn tuzilishi bilan bog'liq komponent ustidagi ish mo'ljallangan maxsus mashq va topshiriqlar; sinfda og'zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari;
- 3) olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo'ljallangan savol hamda topshiriqlar.

7-sinf “Ona tili” darsligida [1] **matn tuzilishini o'rganishga doir nazariy ma'lumotlar quyidagilardan iborat:**

Olmoshlar so'z, so'z birikmasi, gaplar va matnlarga ishora qiladi, ularning o'rnida almashib kela oladi. Masalan, *Salimning sochlari sariq, ko'zlari ko'k. U hecham o'zbekka o'xshamaydi gapida u olmoshi Salim o'rnida qo'llanmoqda. Asrora sahnaga chiqmadi. Bu Lola opaning jahlini chiqardi gaplarida esa bu*

olmoshi butun bir gapga ishora qilmoqda. Mazkur o‘rinlarda olmoshlarning qo‘llanishi nutqiy qisqalikka, ravonlikka va o‘rinsiz takrorlarning oldini olishga xizmat qilmoqda.

Muammoning yechimini taklif qiladigan yaxshi matn quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

a) **kirish qismi** – unda muammoning bayoni beriladi. Ya’ni bu qanday muammo ekani tavsiflanadi (uning kelib chiqish sabablarini ham yozish mumkin);

b) **asosiy qism** – bunda takliflar hamda ularning natija yoki oqibatlarini taqdim etiladi. Har bir taklif yangi xatboshidan boshlanadi;

c) fikrlarni umumlashtiruvchi **yakuniy qismda** muammo va uning yechimi haqidagi shaxsiy fikrlar umumlashmasi yoziladi. 34-b.

II. Berilgan mavzuda matn tuzishga doir matn tuzilishi bilan bog‘liq komponent ustidagi ish mo‘ljallangan maxsus mashq va topshiriqlar; sinfda og‘zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari matn tuzilishiga doir ayrim tushunchalar ustida ishlashning (tushuncha berish, o‘tilgan qoidalarni eslash, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish, o‘quvchilar tafakkurini o‘stirish va b.) imkoniyati katta.

Berilgan mavzuda matn tuzish talab etilgan mashqlar barcha darsliklarda mavjud. Ularni grammatik topshiriqli mashqlar sirasida matn tuzilishini o‘rganishga qaratish mumkin.

6-sinf “Ona tili” darsligidagi [2] **mashq va topshiriq shartlari orqali anglatilayotgan matn tuzilmalari:**

O‘zaro bog‘langan gaplarni aniqlash va izohlashga doir:

Ikki ustundagi gaplarni o‘qib chiqing hamda ularni o‘zaro solishtiring. Savollarga javob bering. Qaysi ustundagi gaplar bir-biri bilan o‘zaro mazmun va grammatik jihatdan bog‘langan? Javobingizni izohlang.

Gaplarni o‘zaro bog‘layotgan mavzuni aniqlash va izohlash:

Birinchi ustundagi gaplarni qaysi mavzu o‘zaro bog‘lab turibdi? 2-ustunda-chi?

Xatboshilar va mavzu munosabati:

Matndagi xatboshilar bilan kichik mavzularni moslashtirib yozing. Xatboshilarni kirish, asosiy qism va xulosa qismlariga ajrating. 58-b.

Gaplarning matn ekanini aniqlash va izohlash:

Qaysi ustundagi gaplarni matn deyishimiz mumkin? Qaysi xususiyatlariga ko'ra? 15-bet.

Matndagi gaplar anglatayotgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlash va izohlash:

Matn asosida berilgan to'g'ri fikrlarni aniqlab yozing. Noto'g'ri gaplarni esa to'g'rilab ayting. 22-b.

Xatboshilarni aniqlash, topish:

Berilgan matnni o'qing. Xatboshilarni aniqlab, matnga mos sarlavha toping 24-b. Matnga mos sarlavhani tanlab, yozing. Tanlovingizni qisqacha izohlang. 42-b. Matn xatboshilari uchun berilgan kichik sarlavhalarni to'g'ri ketma-ketlikda ko'chiring. 109-b. Matndagi gaplar chegarasini, 4 ta xatboshini aniqlang, tushirib qoldirilgan tinish belgilarini to'g'ri qo'yib, ko'chiring. 216-b.

Olmoshli bog'lanishga doir:

Matndan ko'rsatish olmoshlari ishtirok etgan gaplarni ko'chiring. Ushbu olmoshlar o'zidan oldingi qaysi birliklarga ishora qilganini aniqlang va namunadagidek izoh yozing. 38-b. Matnda ajratib ko'rsatilgan olmoshlarni ular ishora qilayotgan birliklar bilan birga ko'chiring. 52-b.

Bog'lovchili bog'lanish: Yozgan gaplaringizni o'qing. *Lekin, chunki, va* so'zlari orqali fikringizni izohlang. Berilgan gaplarni o'qing. Fikrlaringiz asosida ularni davom ettiring hamda *va, ammo, lekin, chunki, biroq* kabi bog'lovchilar yordamida bog'lovchilarsiz ham gaplarni davom ettirish mumkinmi? Ular nima maqsadda qo'llangan deb o'ylaysiz? Gaplarni mazmunan bog'lab, "Qon aylanish tizimi" haqida matn yozing. 62-b. Matnni ko'chiring. Xatboshilarni hamda ular tarkibidagi gaplarni o'zaro bog'lovchi vositalarni aniqlab, ularning tagiga chizing. Matndagi 3- va 4-xatboshilar hamda 4- va 5-xatboshilarni qanday vositalar o'zaro bog'lab turganini tahlil qiling. 131-b.

Matn tuzish: Tavsiyalaringsizni matn ko'rinishida qoralama nusxada yozing. "Mening kasbim – mening kelajagim" mavzusida

ijodiy matn yarating. Unda sifat darajalaridan foydalaning. 96-b. Quyida badiiy uslubdagi kichik matn berilgan. Siz uni badiiy bo‘lmagan uslubga aylantirib, qayta yozing. 190-b.

Yozilgan matnni tahrir qilish:

Yozgan matningizni tahrir qiling hamda oqqa ko‘chiring. Tahrir jarayonida ko‘rsatish olmoshlari hamda sifat darajalaridan foydalanganingizga e’tibor bering. O‘qituvchingiz to‘g‘rilagan o‘rinlarga diqqat qiling. O‘qituvchingiz tavsiyalari asosida matnni qayta ko‘chiring. Xatolaringizni anglab, keyingi safar bu xatoni takrorlamaslikka harakat qiling. 176-b.

Radionutq tayyorlash: “Men tabiat bilan birgaman” mavzusida radionutq tayyorlang. 40-b.

Tinish belgilariga doir: Matndagi ko‘pnuqtalarning vazifasi nima? 49-bet.

Reja tuzish: Berilgan gaplarni shunday tartib bilan yozingki, ular siz eshitgan audiomatn uchun reja vazifasini bajara olsun. 53-b.

101-b. Matnning xulosa qismidan o‘zingiz eng muhim deb bilgan gapni topib, ko‘chiring. Tanlovingizni asoslab bering.

Biror mavzu yuzasidan kirish, muammo va tahlil, xulosa qismlaridan iborat maqola yozing. 102-b. Matn mazmunidan kelib chiqib, berilgan xulosalarning qay biri matnning bosh g‘oyasiga mos ekanini toping. Javobingizni izohlang. 130-b. Matn mazmuni asosida chiqarilgan quyidagi xulosalarning uchasi noto‘g‘ri. Ularni toping va javobingizni izohlang. 138-b.

7-sinf “Ona tili” darsligidagi mashq va topshiriqlar:

Sarlavha va matn mazmuni: Matnga mos keluvchi sarlavhalarni aniqlab, yozing. Yana qanday sarlavhalarni tanlagan bo‘lardingiz? Chap ustunda sarlavhalar, o‘ng ustunda esa matn qismlarining qisqacha mazmuni berilgan. Ularni moslashtirib ko‘chiring. 25-b.

Matn tuzish: Ushbu jumlaning davom ettirib, kichik matn yozing. Unda quyidagi so‘zlardan foydalanishingiz mumkin: *ammo, lekin, biroq, chunki, shuning uchun, va, hamda, yoki, bilan, uchun, kabi*. 9-b. Quyidagi vositalardan foydalangan holda ikkinchi matnni bog‘lanishli matnga aylantirib ko‘chiring. Matndagi takroriy so‘z va jummalarni, uslubiy g‘alizlikni tuzatishga harakat qiling.

Matnni tekshirish: Yozgan matningizni sinfdoshingizniki bilan almashing. Uning matni bilan tanishing hamda qisqacha izoh yozing. Havolada berilgan maqolalar bilan tanishing. Yozgan matningiz bilan solishtiring. 12-b.

Gaplarni o‘zaro bog‘lovchi vositalarni aniqlash va izohlash: Birinchi matnda gaplarni o‘zaro bog‘layotgan birliklarni aniqlang. *Menimcha, ularga, qolaversa.* 20-b.

Quyidagi olmoshlar ma’nosida, qo‘llanishida o‘zaro qanday farqlarga ega ekani haqida mulohaza yuriting. Fikrlaringizni tuzgan gaplaringiz orqali asoslang 26-b. Berilgan parchalardagi olmoshlarni aniqlang. Ular nimani almashtirib kelayotganini yozing. 27-b.

Xulosa qism: Matndagi gaplar yakunini aniqlab, mos tinish belgilarini qo‘ying. Bo‘sh o‘rinlarga zarur til birliklarini qo‘yib, matnni ko‘chiring. 7-bet. Matn mazmunidan kelib chiqib, berilgan xulosalarning qay biri matnning bosh g‘oyasiga mos ekanini toping. Javobingizni izohlang. 18-b. Matn asosida berilgan xulosalarning qay biri noto‘g‘ri? 50-b.

Olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo‘ljallangan savol hamda topshiriqlar matn tuzilishini o‘rganishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Masalan, 6-sinf “Ona tili” darsligidagi qismlarning nomlanishi bo‘yicha: Matnning uchinchi qismi nega “Muhim ma’lumot” deb nomlangan? Bu qismdagi aynan nima muhim ma’lumot bo‘lishi mumkin? Fikrlaringizni asoslang. “Ma’lumotni misollar bilan tushuntirish” qismida misol sifatida qaysi ma’lumotlarga urg‘u berilgan? Bu qismni yana qanday nomlash mumkin? “Muammo va tahlil” qismidagi qaysi gap muammoni to‘laqonli ifodalaydi? Qaysi gapda tahlilni ko‘rish mumkin? Xulosa va yechim” qismidagi xulosa qaysi, yechim-chi? “Fikrlashga undovchi savol” qismi matnda nima uchun berilgan deb o‘ylaysiz?

I.Azimova “O‘zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi” mavzusidagi dissertatsiyasida sarlavhalar muloqotning o‘ziga xos birligi deb hisoblab, rus olimi A.A.Veyze matnning uslubidan qat’i nazar ularga xos umumiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda ularni quyidagi besh guruhga ajratganligiga e’tiborni qaratadi:

1. Hukm (gap) shaklidagi sarlavhalar.
2. Nominativ birikma tarzidagi sarlavhalar. Ular matnning tematik tomonini o‘zida mujassamlashtiradi.
3. Matnning tematik tarkibini umumlashtiruvchi.
4. Matnning umumiy mazmunini mavhumlashtirib ifodalagan.
5. Mazmun-mundarijaning bir bo‘lagini nomlovchi [3].

Bu kabi jihatlarni “Ona tili” darsliklaridagi matnlarning nomlanishida ham ko‘rish mumkin.

Xullas, 6–7-sinflar uchun nashr qilingan “Ona tili” darsliklari ularda berilayotgan nazariy ma’lumotlar, matnning tuzilish komponentlari bilan bog‘liq maxsus mashqlar, savol va topshiriqlardan darslarda maqsadli va unumli foydalanish imkoniyatlari katta bo‘lib, darslar samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. “...turli mavzu va uslubdagi matnlar yuzasidan yozma topshiriqlar bajarish o‘quvchining yozma nutq haqidagi bilimi tasavvurlarini kengaytiradi. Bunday topshiriqlar matndan ma’lum kommunikativ vazifada qo‘llangan so‘z va so‘z birikmalarini topish, ularning nima uchun qo‘llanganiga izoh berish, matn ichidan matnning bir butunligini ta’minlab turishga xizmat qiladigan vositalarni aniqlash, matn va uning boshqa muallif tomonidan yozilgan bayonini qiyoslash kabi mashqlar yozma nutqning charxlanishiga xizmat qiladi” [4].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. Yangi nashr. / Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 224 b.
2. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinf uchun darslik / Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 224 b.
3. Azimova I. O‘zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy pertsepsiyasining psixolingvistik tadqiqi. Filol.fan.nomz...diss. – Toshkent, 2008. – 62–63-b.
4. Azimova I. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi (Til ta’limiga oid fanlar moduli). Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: HILOL-NASHR, 2020. 58-b.

Ergasheva N. O‘quvchilarning kitobxonlik ko‘nikmalarini shakllantirishda grafik organayzerlardan foydalanish usullari	227
Maxsumov M. Yusuf Saryomiy devoni manbalari tadqiqi	236
Vohidova M. Muhammad Namangoniy – Foyiq she‘riyati tahlili	244
Meyliyeva N. Alisher Navoiyning “Ahbob, yigitlikni g‘animat tutungiz” ruboiysi vazni metodikasi	252
Rayimqulova D. Jamshid obrazining “Avesto” va mumtoz adabiyotdagi talqini	255
Qoryog‘diyeva S. Adabiy lug‘atlar haqida	260
Qulsaxatov F. Uzluksiz ta‘lim tizimida integrativ yondashuv (Bobur ijodi talqinida)	267
Djalilova M. Odil Yoqubov dramaturgiyasida amir temur obrazi tasviri	277
Kuchkarova K. Oybekning qahramon xarakterini tasvirlash mahorati	281
ONA TILI TA‘LIMIDA O‘QITISH VA BAHOLASH MUAMMOLARI	
Ahmedov H. O‘zbek tilidan rivojlantiruvchi topshiriqlar bo‘yicha mulohazalar	285
Mavlonova K. Matn tuzishni o‘rgatishda darsliklardagi o‘quv materiallaridan foydalanish mazmuni	290
Xudoybergenova Z. Kuldasheva S. Nutqiy va lingvistik ko‘nikmalarni rivojlantirishda multimediali ta‘limning o‘rni	296
Berdiyeva N. Og‘zaki nutqni rivojlantirish usullari	300
To‘rayeva Sh. Imlo savodxonligini rivojlantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	304
Mahkamova D. “Til texnologiyasi” terminining metodik talqini	308
Ergasheva N. Ona tili ta‘limida zamonaviy metodlarning qo‘llanishi	313
Sharopova F. O‘qib tushunish ko‘nikmasini aniqlash usullari	317
Turg‘unova N. O‘quv loyihalari bilan ishlashning pedagogik asoslari	323
Mirzaraxmedova F. Yozish ko‘nikmalarini shakllantirishda og‘zaki nutqning ahamiyati	326